

AZ IHLETETT KÖLTŐ.*)

Vajjon van-e ihlet? Talán csak a költők találták ki, hogy imponáljanak nekünk. Az igaz költészet, mint minden, ami Emberi Nagy, az Ész és Akarat műve. Az ihletet is az Akarat parancsolja elő és az Ész irányítja. „Egy gyanakvó angol feljegyzései”-ből.

Horatius is, mint díszítő tulajdonnév és mint preromantikus motívum: a mulandóság megszemélyesítője, jelenik meg *Matthisson* költészetében. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy itt, *Matthisson* verseiben történt Berzsenyi első igazi találkozása Horatiusszal. Már előbb megismerkedett ugyan futólag vele, apjával folytatott klasszikus studiumai és kedvetlen iskolás évei folyamán; de nem valószínű, hogy Horatius már ekkor sokat jelentett volna a számára. Apjához való furcsa viszonya bizonyára meggátolta abban, hogy az együtt olvasott klasszikusok lágyabb és melegebb hullámzást indítsanak meg benne; és az iskolai olvasás Berzsenyinél szelídebb természeteknek is el szokta venni a kedvét a klasszikusoktól, Berzsenyiről pedig ismert dolog, hogy nem tudta elviselni az iskola nyűgét. Horatiusra igazán csak akkor lett figyelmes, amikor Flaccusként megjelent *Matthisson* holdfényes, szomorúfüzes, kellemesen bánatos és diszkrétén mulandó tájképeiben. Ez a Flaccus már nem a Maecenás gúnyosszavú és mégis hízelgésre hajló barátja volt, nem az elpuhult ifjak és a hadisorból kivénült gáláns lányok ostromozója, kinek szavaiban talán a zordon apa menydörögte a kis Berzsenyi fülébe a *Persicós odí puer apparatus*-t. Ez a preromantikus szemmel látott Horatius volt, az, aki könnyesen inti Septimiust:

ibi tu calentem
debita sparges lacrima favillam
vatis amici,

és a mulandóság sárga szelében borzongva kéri a szépnevű Leuco-noét: *Tu ne quaesieris*, a napot és az órát. Ez a Horatius, *Matthisson* verseiben, a holdvilág mágiáját szereti, amint előmlik a ligetek fölött, és mindent, amit a holdvilág a lélekben jelent:

Süss ist, am Wogensturz in Tiburs Hain,
Wo Flaccus oft, entflohn den Schattenschören,
Im Mondlicht wandert . . .

(*Der Gentersee*, 1803 : 10.)

Az újonnan megismert Horatius *Matthisson* verseinek preromantikus parkjában más tiszteletreméltó és melegszívű nagy emberek társaságában jelenik meg: ott szerepel *Rousseau*, az „ifjúság mágusa”, ahogy *Jean Paul* nevezi, a fiatalon meghalt *Salisseewis*, a költő, kinek halálát *Matthisson* oly megrendítően siratja, a tudós *Haller*, *Bonnet*, a természet megértője, szegény *Yorrick* és a kísértetkirály, *Ossian*, mindannyian a preromantika jellegzetes képviselői; természetes tehát, hogy közöttük Horatius homlokára is a preromantikus napnyugta lágy reflexei hullanak. A fiatal Berzsenyi bizonyára szeretett volna mindezekkel az embe-

*) V. ö. Széphalom 1929 : 85.

rekkel közelebből megismerkedni, de dunántúli kis szigetén me-
rengve a magyar könyvnelküliség nagy óceánja közepén, hogyan is
juthatott volna ő Rousseau, Haller, Sterne műveihez? Mit
tehetett hát mást, mint hogy mindazt a lelkesedést, kíváncsiságot
és szeretetet, mely benne felgyülemlett, a preromantikus park egyet-
len megközelíthető tagjára, az atyai könyvespolcra könnyen leidéz-
hető Horatiusra szórta.

Berzsenyi ifjúkori versei még mind matthissonosan variálják
a horatiusi témákat: pl. *Mulandóság* c. versében a preromantika ös-
szes requizituma felvonul, az omladozó vár, melyen az „öszült kor
lelke leng“, a kösziklák, a „vadonnak csudái“, bajnokok sírja kísé-
letekkel, bajvívás, baglyok, pártás szüzek és mindez a gótikus ap-
parátus horatiusi szűkszavú bölcseségbe torkol:

Hősek márvány sarcmpóit
Az idő eltemeti,
S a félvilág hódítóit
Feledékeny por fedi.

A bölcs, ki ma nagy lélekkel
A naphoz emelkedik,
Holnap gyáva gyermekekkel
Egy sírba ereszkedik.

Ebben a korszakában tulajdonképen nem is lehet elválasztani,
hogy mit tanult Horatiustól és mit Matthisson-tól, mert mind-
kettőtől ugyanazt tanulta csak: közös motívumokat. Horatiust azért
szerette meg, mert a preromantikus szellemnek az őst látta benne,
a mulandóság régi nagy busongóját.

Tehát Horatius tulajdonképen nem is hatott Berzsenyire abban
az értelemben, hogy a Horatius verseiben formába zárt érzéshullá-
mok hullámoztak volna tovább Berzsenyi költészetében. A lélek való-
ságában fordítva történt: Berzsenyi a maga érzéseit, a kora érzéseit
beleolvasta Horatiusba, és azután Horatiusból kiolvasta, kitanulta
azt, amit ő maga és a kora vetített belé. Az a Horatius, aki
Berzsenyire hatott, nem volt azonos Qu. Ho-
ratiussal, aki Augustus idejében „virágzott“, ha-
nem egy *eidolon* volt, egy vágykép, amelyet a prerö-
mantika állított magának bálványul és saját
életérzésével töltött meg.

A régi korból kiválasztott ősbé a kor művészeti akarása sok-
kal erősebben beleivódik, mint amennyire azt az akarást a kor köl-
tői meg tudják valósítani. Senki sem tudott olyan romantikus lenni,
mint Shakespeare, ahogy őt a romantika látta. Senki sem tudta
a preromantika érzésvilágát oly tisztán kifejezni, mint ahogy azt a
preromantikusok Horatiusból kiolvasták. Horatius az egész
generáció nagy bálványa volt; Berzsenyi, ha törté-
netesen nem Matthisson-t olvassa, hanem egy másik német köl-
tőt, akár a Gleim-féle anakreotika köréből, akár Denist, az

osztrák szomszédot, akár Lessing-et, mindenképen Horatiushoz kellett eljutnia: ahhoz a Horatiushoz, aki korának képzeletében élt.

A venusiai költő immár nem tiltakozott; a halottak nagy sztoicizmusával tűrte, hogy elfelejtsék mindazokat a tulajdonságait, melyek nem egyeztek a preromantikus világképpel és hogy meghamisítva előtérbe állítsák azokat a vonásait, amelyekre szükség volt: a mulandóság költészetét, az arany középszer bölcsességét és legfőképpen azt, ami Horatiushoz legkevésbé volt eredeti, az antikos versmértéket a vele járó kifejezési formákkal, hogy a német, majd a magyar preromantika versformája legyen.

*

A *mulandóság* a kor egyik legfőbb lírai mondanivalója volt, Young *Éjszakái*, Gray *Falusi Temetője* óta az európai költészet nagy halál-orcheszterré lett, nálunk ez a hang Ányos Pál költészetével megindította újabb liránkat és a kortól és a nemzeti irodalomtól függetlenül is Berzsenyi legcentrálisabb átélése volt. De Horatius mulandósága és Berzsenyi mulandósága között egy hangulati különbség van, ami a téma azonossága mellett inkább csak a jelzők megválogatásában nyilvánul meg és mégis világok különbsége (amint hogy a versben a jelzők mindig sokkal többet vallanak a költőről, mint a téma). Horatius mulandósága derűs, férfias, emóciótlan, klasszikus. A preromantikusok, Virág, Berzsenyi mulandósága fájdalmasan kéjes, vibráló, nyugtalan, túlradó érzés, mely disszonánsan támad fel a legnagyobb öröm közepén. Ők ezt olvasták ki Horatiusból; tehát valami egészen mást, mint amit Horatius mondott: önmagukat.

Hasonlóképp történt az *aurea mediocritással*: egy kis hangsúlyeltolással ebből is a kor egyik fő tendenciáját olvasta ki Berzsenyi és a kor: a Rousseau-i visszatérést a természethez és az egyszerűséghez. Az igazi Horatius a középutat szigorú matematikai pontossággal középutnak gondolta kunyhó és palota között:

caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.

(II. 10.)

Rousseau után a középut határozottan a kunyhó felé kanyarodik el. „Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem“, köti ki Berzsenyi, egyébként az arany középszer boldogsága inkább a kunyhó, mint a palota sajátja. Horatius megelégedéséhez nem kell non ebur, neque aureum, szívesen lemond Attalus kincseiről és a távoli Africából hasított oszlopokról, — de nem határozza meg közelebbről, hogy a polgári jólétnek milyen fokán érzi jól magát; talán biztosra vette, hogy minden olvasója tudja, milyen szép villája van Tiburban. Amilyen távolság választja el Horatius villáját Berzsenyi nádfedeles házatól, olyan különbség van Horatius és Berzsenyi szerénysége között is.

Nem kér kínai pamlagot,
Sem márványpalotát a Megelégedés,

(kezdi Berzsenyi Horatius módján; de ugyanabban a hangnemben
azután a preromantikus éneklí tovább, hogy mit is kér:)

Többször mulatoz a szegény
Földmíves küszöbén s durva darócain,
Mint a dáma kígyöngyözött
Kebélén s ambróziás mellpatyolatjain.
Csendes szalmafedél alatt
A víg pásztori kor gyermeki közt lakik;
A természet ölébe dől,
Annak nyújtja kezét s mennyei csókjait.

(A megelégedés.)

A „víg pásztori kor gyermeki“, ime a rousseai boldog kisemberek Horatius előkelő ritmusaiban; a „természet öle“: a nagy preromantikus hitvallás, több mint hitvallás, világérzés, centrális vágy, visszatérni a természethez, az anyához. Berzsenyi teljesen horatiusinak szánta ezt a költeményt és a vers egy kis hangsúlyeltolódás által az egész preromantikus lélek krédójává vált.

De mindezeknél sokkal fontosabb az a formai mozzanat, amit Horatius Berzsenyi és a kor számára jelentett: az *antikos versforma*. (Versforma alatt ezúttal nem pusztán az időmértéket értjük, hanem mindazokat a formai sajátosságokat, melyeket a mértékes verselés magával hozott: kifejezéseket, mithológiát, képeket etc. Ezek Horatius legszembevetőbb és legfontosabb hatásai.)

Berzsenyi az első verseit rimes-időmértékes sorokban írta. Csak később kezdett el antikos mértékben írni, tehát már mint teljesen kialakult preromantikus, aki Horatiusban ösét ismerte fel, találta az antikos versmértéket mondanivalói megfelelő formájának. Az antik ritmus: ez volt az új tömlő, amibe az új bort, a magyarul még nem dalolt, preromantikus, „berzsenyis“ tartalmat önteni kellett.

Mert nem szabad azt gondolni, hogy deákosainkat az antikos ritmus régisége, klasszicitása, humanisztikus századok által megszentelt volta vonzotta csupán; épen ellenkezőleg: az, hogy új, szűz, romantikus forma volt. (V. ö. Horváth János i. m.)

Ez nyilvánvalóvá lesz, ha meggondoljuk, hogy deákosaink nem közvetlenül a latin irodalom hatása alatt buzdultak arra, hogy magyar időmértékes verseket írjanak. A latin irodalom csak latin költészetre buzdította őket, aminthogy Báróti Szabó, Révai és Rájnis szorgalmas latin verselők is voltak. (V. ö. Császár Elemér: *A deákos iskola*, Irod. Tört. Közl. 1904 : 19.) Arra, hogy magyarul írjanak, mindegyiket külön-külön német minták buzdították. (V. ö. Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története*, 1892.) Meg akarták mutatni azt, hogy magyarul is lehetséges, ami németül, hogy a magyar a mértékes versben sem marad el a nyugati népek mögött. A német minta keltette fel bennük a nemzeti versengést, amit a latin minta hidegen hagyott. „Azt hisszük, mondja

Négyesy, hogy ha a németek helyett a franciák lettek volna szomszédaink, sem a neologizmus, sem a mértékes verselés nem terjedt volna el nálunk oly erősen“ (i. m. 55. l.).

A németeknél az időmértékes verselés igazi megteremtése (nem beszélve a számtalan, jelentéktelen kísérletezőről) Klopstock nevéhez fűződik, Klopstock a német irodalom egyik legnagyobb nyelvművelő zsenije volt, egy egészen sajátos ízű, egészen „modern“, expanzív, romantikus, nyugtalan tehetség, akinek se antikkkal, se a klasszicizmussal semmiféle igazi kapcsolata nem volt. Az antikos verselést nem is azért hozta be a német költészetbe, hogy azt antikossá, hanem hogy *németté* tegye: ezzel az energikus újítással ugyanis egy csapásra megszabadította a francia irodalom járma alól, melyben két évszázadon át robotolták az élvezhetetlen német alexandrinok tömegét. Az antikos forma nagy, mérsékelt újítást jelentett; a maga idejében még sokkal túlzóbban modern volt, mint a szabad vers forradalma a XIX. század végén és sokkal nagyobb ellenkezést váltott ki. Az antik forma ekkor éppen nem a kötöttséget jelentette, hanem a *szabadságot*: felszabadították a költészetet a konvenciók, költői sémák alól, melyek az alexandrin-költéssel elkerülhetetlenül együtt jártak, és kényszerítették a költőt, hogy ahelyett, hogy beérné a könnyen elérhető sémával, lelkiismeretes önmagába mélyedéssel vagy fantáziájának eksztatikus felhevítésével keresse és megtalálja az új és igaz kifejezést. (V. ö. Strich: *Deutsche Klassik und Romantik*, 228—29. l.)

Az antikos versmérték bevonulása a nemzeti irodalomba: a romantika kezdete. A romantika tulajdonképpen minden irodalomban úgy indult meg, hogy a költők belefáradtak az alexandrinba és abba az egész komplexumba, ami vele járt. Az alexandrin két egyforma hosszú felével egy *lelki egyensúlyt* jelentett, ami a XVIII. század közepén kezdett hazug egyensúlyyá válni; jelentette könnyen-kezelhetősége által a költészet dilettantisztikus felfogását, méltóság-hiányát; jelentette a józanságot is. A francia romantika legnagyobb tetteinek azt tartotta, hogy odébb helyezve az alexandrin sormetszetét, felbontotta az addig szent egyensúlyt. A romantika első fázisa, a preromantika, két fegyvert ismert az alexandrin ellen: a mai szabad vershez hasonló versprózá (Gessner, Ossian; ez nálunk alig szerepel, Döbrenteinél, Kisfaludy Károlynál) és az antikos verselést.

A vers reformációjára minálunk is szükség volt. A magyar alexandrin, a Zrínyi-sor, Bessenyei és Ányos Pál korában a népi konvenciók, a XVII. és XVIII. századi formahagyományok erejével bénította a magyar lírát, amely hagyományok ráadásul rossz, kezdetleges, tehetségtelen hagyományok voltak, hiszen addig a Zrínyi-sornak csak egy igazi művésze volt, Gyöngyösi.

A rímes-időmértékes, „nyugateurópai“ verselés nem jelentett radikális szakítást a népi formahagyományokkal, mert ez a forma a magyar ritmussal éppoly könnyen összehághatónak bizonyult, mint az ősi német ritmussal. Ez volt az oka annak, hogy később a „nyu-

gateurópai“ és a magyar verselés szintéziséből nőtt ki a XIX. század nagy lírája. De Berzsenyi korában még nem lehetett megbékülni a népi verseléssel; erős orvosságra volt szükség, hogy eltisztítson mindent, ami korhadt és életképtelen, tabula rasa-t kellett csinálni, a magyar költészetet egészen előlről kezdeni, ha utól akarták érni a száguldó Európát — és ezt az újrakezdést jelenti a „deákös verselés“.

Ilymódon minden, amit Berzsenyi Horatius tól tanult, voltaképpen a preromantikus szellem önkifejezésének bizonyult; és amikor megpróbáltunk felelni a pozitív filológia Berzsenyi-problémájára: — hogyan viszonylik Berzsenyi Horatiushoz? — egyuttal a szellem-történet Berzsenyi-problémájára is feleltünk: hogyan helyezzük el Berzsenyit a korában.

II.

Berzsenyi ihlete.

Miután Berzsenyit kapcsolatban találtuk korának uralkodó szellemi áramlatával, a következőben megpróbáljuk azt bizonyítani, hogy ezek a történelmi adottságok, melyeket együttvéve korszellemnek szoktak nevezni, nemcsak a költő tartalmi, tárgyi és formai sajátságait színezik át, de még azt is, ami leginkább egyéninek látszik benne: az *ihletét*. Az egy, konkrétan adott, költő vizsgálatán keresztül ugyanis azt az általános, művészet-lélektani meggyőződésünket szeretnők illusztrálni, hogy az igazi költő igazi ihlete nem olyan irracionális, kiszámíthatatlan, öntudatlan lelki aktus, mint ahogy a köztudatban ma is élő *romantikus esztétika* tanítja, hanem tudatos és ösztönös, akart és önkéntelen, egyéni és történelmi erők csodálatos összesszövődése.

A tisztelet az önimádásnak egy civilizált formája: csak azt szoktuk tisztelni másban, amit önmagunkban értéknek tartunk. Matthiesson, Berzsenyi és kortársaik kiolvastak a nagy mintaképből mindent, ami önmagukban megvolt; olyat is, ami a mesterben sohasem volt meg. Így volt ez az ihlettel is. Az ihlet, az inspiráció a preromantika szezám tárulj-ja, mely megnyitja a költői kincsek végtelen barlangjait. A nagy preromantikus gondolkozók, Hamann és Herder, szerint az ihlet teremtette meg a nyelvet és a mithoszokat, tehát az emberi kultúra alapját. Az ihlet képesíti az embert a természet megértésére és az ihlet fogja az embereket a világlejlődés végén a természethez visszavezetni. (Novalis, Schelling, a német romantika első generációja. Tulajdonképp már nem preromantikusok, de Berzsenyinek kortársai.) A keresztény szentkönyveket ihletett férfiak írták és a kereszténység az ihlet válása. (Fr. Schlegel, Blake.) Ihlet nélkül csak francia klasszicizmust lehetett teremteni, minden igazi alkotót az ihlet tett naggyá. Ez a *szárnyas ló* kultuszának a fénykora; a szárnyas ló most több, mint a költők törzsének totem-állatja: ő a világtörténelem értelme és megvalósítója.

Még Horatiusból is az ihlet dicsőítését olvasták ki, azzal a jel-

legzetes és ösztönös hangsúlyeltolással, ahogy a horatiusi mulandóságot és arany középszeri félreértették. Horatiusnak több költeménye (így a *Carm.* II. 19. és III. 25.) örökíti meg a bacchikus eksztázist, még pedig olyképp, hogy a versnek az a fikciója, mintha a költő Bacchus által megszállott, „enthusiastikus“, vagyis istennel eltelte állapotban írta volna. A fikció meglehetősen átlátszó formai szempontból is; a szigorú és nehéz mérték kifogástalansága elárulja a józan gondot, melyet ráfordítottak; de Horatius valószínűleg nem is akarta, hogy eksztázisát betű szerint vegyék.

A horatiusi versekben szereplő eksztázis misztikus-vallási, sőt kultikus, szertartási természetű; képei egészen konkrét dolgokra vonatkoznak, a Bacchus isten orgiasztikus istentiszteleteire; az eksztázis kivetítő ereje nem valami világon túli emelkedettségre dobja, hanem a bacchikus hagyományoknak megfelelően a vad erdőbe, ahol a részeg menádok tánca tombol. — A preromantikusok azonban, céljaiknak megfelelően, ezt az eksztázist költői eksztázisnak értették, az ihlet állapotának; a bacchikus erdei istentisztelet leírását pedig nem úgy fogták fel, hogy az elragadott Horatius testi valóságban részt vesz benne, hanem mint egy víziót, mivel az ihlet fogalmához hozzátartozik, hogy a költőnek látomásai is legyenek. Rendkívül jellemző pl. Herdernek egy verse, mely a fentemlített két horatiusi óda hatása alatt, de preromantikus átértékeléssel íródott:

Wohin, wohin! reisst du, bluthändigte Phantasei,
Mit blitzendem Aug' und Furienhaar
Mich fort über Klüft', über Fels, über wolkenerschäumende Wellen,
In welche Zauberland!

(Suphan, 29 : 265.)

Így alakul át Bacchus, az antik isten, Phantasiává, a romantika istennőjévé, kihez annyi költeményt zengett a kor (nálunk Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy Károly), így alakul át a vallási eksztázis költői ihletté.

Hogy a mi deákosainkhoz kinek vagy kiknek a közvetítésével jutott el az ihlet centralitásáról való felfogás, pontosan nem lehet megmondani. Az ihlet elméletét kidolgozó nagy munkákat, Young *Conjectures*-jeit, Hamann és Herder műveit nem olvasták. De nem is kellett olvasniok; költőkre legerősebben nem az a könyv szokott hatni, amit olvastak, hanem amit nem olvastak, amiről csak hallottak, és éppen nem-olvasott, ismeretlen voltak ragadja meg a fantáziájukat. Az ihlet hite benne volt a kor levegőjében, amit minden könyvből, minden szellemi beszélgetésből magukba szívtak, akárcsak a mulandóság, az arany középszer és az antikos versforma felszabadító hatásának a gondolatát. Ha másból nem, a preromantikus módon olvasott Horatiusból kellett magukba fogadni az ihlet kultuszát.

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

Szerb Antal.